

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatás abból a feltevésből indult ki, hogy az 1990-es évek első felében az elemzések eltúlozták az értelmiség, a közvélemény-formálók szerepét az *akkori* nacionalista indulatok felszításában. Ez egy általánosabb kérdéshez vezetett: mennyire hatékony az elit meggyőzésre irányuló retorikája. A szakirodalomban általános volt az az értelmezés, hogy a kelet-európai értelmiség jelentős mértékben felelős azokért a konfliktusokért, amelyek a rendszerváltást kísérték. Ez a felfogás a következő előfeltevéseken nyugodott: a. az átmenet időszakában, a formális demokrácia keretei között a demokratizálódás legfontosabb motorja a „nép” (a „szavazók”); b. ha a szavazók mentalitása nem demokratikus, akkor az ország letérhet a demokratizálódás útjáról; c. ezt csak úgy lehet megelőzni, ha megerősítjük a demokrácia értékeit; d. az elit által terjesztett témák, értékek, célok közvetlenül átalakíthatják a lakosság mentalitását. Következésképpen az új kormányok nem demokratikus politizálásáért elsősorban az (értelmiségi) elitet terheli a felelőség. Emiatt a kilencvenes évek elején a konfliktuskutatások jelentős vonulata abból indult ki, hogy a közvélemény-formálók nyilatkozatait elemezte.

Jelen kötet hipotézise szerint ez a megközelítés eltúlozza az értelmiség, a közvélemény-formálók szerepét. A közönség tudata, mentalitása nem „szivacs”, hanem szűrő, amely saját értelmezési keretein belül, kereteinek megfelelően fogadja be azokat a szövegeket, amelyek a Magas Kultúrában, Nagy Hagyományban, „fenn” keltek életre. Annak ellenére, hogy a hétköznapi életben is igen gyakran használtak olyan kifejezéseket, mint „demokrácia”, „igazság(osság)”, „szabadság”, ezeknek jelentős mértékben eltért a jelentésük.

Ugyanabban az időben fogalmazódott meg egy ezzel ellentétes álláspont a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoporton belül. Eszerint az erdélyi magyar értelmiségi elit nem ismeri az általa képviselni akart társadalmat, amit róla mond, annak semmi köze a valósághoz, ahhoz, amit a hétköznapi emberek a hétköznapi életben gondolnak a valóságról, és ráadásul rosszul azonosítják a problémákat. Mindez azzal magyarázható, hogy másak az érdekeik, és így másról, más kérdésekről, mást fognak mondani, mint amit elvárhatnánk tőlük mint képviselőktől. Eszerint az erdélyi magyar elit kizárólag szimbolikus politizálást folytat, amelytől semmilyen, a társadalom szempontjából is fontos gyakorlati eredmény nem várható. Ebből viszont az következik, hogy társadalomépítő tevékenysége sem számottevő, amikor erről beszél, csak a saját érdemeit próbálja növelni. Az elit „bűne” tehát nem az, hogy túlságosan befolyásolja a társadalmat, hanem éppenséggel az, hogy képtelen valamilyen társadalomépítő feladatot elvégezni.

Ahhoz, hogy e két ellentétes álláspontot ellenőrizhessük, olyan szövegekre volt szükségünk, amelyeket „hétköznapi emberek” fogalmaztak meg, ráadásul a mindennapi élet keretei között. Ez igen nehéz módszertani problémát jelent, hiszen normális körülmények között a hétköznapi életre nem az írásbeliség a jellemző, és emiatt az ilyen jellegű források elég nehezen hozzáférhetőek. A választás azokra a levelekre esett, amelyeket egy székelyföldi helyi napilap szerkesztőségének címeztek az olvasók. Az időszakot – tekintettel az anyag mennyiségére – korlátozni kellett. A feldolgozás során kiderült, hogy az átmeneti időszak első öt éve bőven elégséges a bennünket érdeklő témák feldolgozására. A kormányzati korszak, illetve a „paktumok” időszaka és az általuk felvetett problémák „lenti” vizsgálata már nem jöhetett számításba. De utólag nyilvánvaló, hogy csak igazolta volna a kutatás hipotézisét.

A kötet kezdetben röviden bemutatja a megye, illetve a megyei magyar napilap kezdetét.¹ A legfontosabb, hogy kiderül: a lakos-

sággal való partneri szerepet a lap már rögtön megjelenésekor építgetni kezdte, vagyis nemcsak tájékoztatni, hanem nevelni, illetve segíteni is akart. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy maga az olvasótábor is elfogadta az újságnak ezt az önmeghatározását, és partnerként viselkedett.

Utána néhány olyan témát tárgyaltunk, amelyek szerintünk egyaránt fontosak az erdélyi magyar értelmiségi elit megértéséhez a rendszerváltás előtt és után egyaránt. Egyrészt megvizsgáltuk az értelmiség önképét, azt, hogy mit gondolt az erdélyi magyar kisebbségen belül betöltött szerepéről. Továbbá, hogy kommunikációja – a hataloméhoz hasonlóan – jelentős mértékben „gesztusokra” alapozott mind a rendszerváltás előtt, mind utána egy jó ideig. Ez azzal járt, hogy nem kényszerült állításai bizonyítására (sem érvekkel, sem bizonyítékokkal). Másrészt megvizsgáltuk azt, hogy mennyiben pragmatikus, illetve demokratikus a szellemi és politikai elit retorikája.

A következő rész arról szól, amit „ambivalens diskurzusnak” neveztünk. Katherine Verdery állításával ellentétben azt próbáltuk bizonyítani, hogy a romániai (kelet-európai) megnyilatkozások értelmezésének a kulcsa nem a magán- és a közélet szférájának az elkülönítésében található. Hanem éppen ellenkezőleg, azt kell megvizsgálni, ahogy a kettő közötti határt átlépik, ahogy az egyik szféra értékeit megjelenítik a másikban. Továbbá, az ambivalencia nem a cinikus, immorális vagy amorális egyéniség jellemzője. Sőt, adott körülmények között lehetővé teszi egy koherens, kifelé és befelé is elfogadható személyiség kialakulását és újratermelését.

Majd következett néhány, az olvasói levelekben megjelenő témának az elemzése. Megvizsgáltuk a címzetről, illetve a levélíróról kialakított képet, illetve azt, hogy miként alakították a magánügyeket közügyekké. A levelek által nyújtott gazdag téma-választékból a következőket tárgyaltuk: a közügyek és a társas együttélés erkölcsi kódexe (együttélés, rendőrség, rend és törvényesség, köztulajdon, városi mentalitás), konfliktusok, szociális

kérdések, a „nép”, a „nemzet”, mi az elit, és milyen az ideális társadalomról kialakított kép.

Az utolsó részben azt vizsgáltuk meg, hogy mennyiben igazolta a konkrét kutatás a hipotézist. Eredetileg két radikális megfogalmazással indítottunk: az elit, a véleményformálók teljességgel meghatározzák a társadalom értékeit, véleményét, stb., illetve, hogy az utóbbi teljesen más, a kettőnek semmi köze egymáshoz. Az eredmények egyértelműen mindkét álláspontot cáfolták. Ezt azzal magyaráztuk, hogy az erdélyi magyar társadalom weberi értelemben vett rendje legitim ugyan, de nem érvényes.

Az átmeneti időszak kezdetét két nagy remény uralta. Az egyik szerint ez a régió különösebb probléma nélkül képes egy demokratikus politikai rendszert, illetve piacgazdaságot létrehozni, mert az képezi számára a normális, a természetes állapotot. Itt még mindig élnek – mondták – a demokráciának, a civil társadalomnak, a polgári értékeknek azok a hagyományai, amelyeket az elmúlt ötven évben egy erőszakos külső hatalom csak ideiglenesen tudott elfojtani. Ahogy a külső beavatkozás megszűnt, Közép-Kelet Európa simán visszatér régebbi, „igazi”, „eredeti”, „természetes” énjéhez.² Azzal azonban nem sokan számoltak, hogy a kelet-európai társadalmak többféle hagyománnyal is rendelkezhetnek. Továbbá hogy ezek nem mindig valamilyen formális logika szabályai szerint koherensek: az ellentmondásosnak tartott elemek a gyakorlatban remekül megférnek egymás mellett. És végül, hogy ezek a hagyományok harcban is lehetnek egymással.

A másik remény arra vonatkozott, hogy van „megoldás”. Azaz van nemcsak egy világos, koherens jövőkép, hanem vannak viszonylag egyszerű módszerek, vannak „technikák”, amelyeket alkalmazva elérhetjük azt, amit akarunk. Van modell (esetleg vannak modellek), amelyeket alkalmazhatunk. Vannak elvek, amelyeket követve minden a jó irányba változhat. Az elképzelt ideális rendszerben a konfliktusoknak – mivel származékosak – eltűnik a „táptalajuk”. És akkor, ha nem tűnnek is el maguktól, nagyon könnyen megoldhatóak. Például: egy demokratikus, liberális tár-

sadalomban nem kell kisebbségi jogokért harcolni, mert azoknak a kerete automatikusan kialakul. Megúszhatjuk a harcot. Vagy: a munkások munkamorálja azért alacsony, mert tulajdonképpen nincs is munkájuk, illetve, mert nem látják a munka értelmét. Ahogy lesz megrendelés, tisztességes fizetés, rögtön lesz munkakedv is. Hiszen ha jól megfizetik őket, akkor a munkának értelmét is látják majd. Mondhatni, az elmúlt évek egyik kulcsszava a „mechanizmus” volt, a szabály, a gépezet.

A természetességbe és a modellkövetésbe vetett remény persze ellentmondásos. Ami az átmenet témáját illeti, manapság egyértelműen a második uralja a nyilvánosságot, hiszen – ha bevallatlanul is – az első csődöt mondott. Mint láthattuk, a lakosság nagy része azonban egyik diskurzust sem alkalmazza – bár mindkettőt ismeri, és az elsőt valószínűleg el is fogadja. Mondhatnánk, hogy egyszerűen improvizál. Válaszai a változások hozta kihívásokra esetlegesek, nehéz lenne valamilyen koherens cél-érték- és normarendszer köré szervezni őket. Az olvasói levelek azt bizonyítják, hogy a politikai, szellemi elit társadalomépítő tevékenysége nem nevezhető sikeresnek. Legfontosabb értékei, témái, értelmezési keretei nem jelennek meg a mindennapokban. A hétköznapi emberek viszont igyekeznek úgy értelmezni és kezelni a valóságot, hogy mindazt, ami számukra szép, jó, igaz, vagy másképpen „helyes”, hatalommal is társítsák.

Jegyzetek:

1. Ennek a résznek nem az volt a célja, hogy a megyének, illetve a napilapnak valamilyen monografikus feldolgozását nyújtsa.
2. Nem véletlen, hogy 1996 novembere óta a „természetesség” retorikája még erősebb lett. „Természetes” a nacionalista retorika lecsillapodása, a király hazatérése, a sokterápia, stb.